

KONSTRUKCIJA POSLIJERATNOG PROSTORA: SIMBOLIČKA IZGRADNJA VUKOVARA

Mateo Žanić *

UDK: 316.334.5(497.5 Vukovar)"362"
316.3:711.4(497.5 Vukovar)"362"
323.1(497.5 Vukovar)"362"

Pregledni rad

Primljeno: 30.III.2009.

Prihvaćeno: 12.V.2009.

Sažetak

U gradu Vukovaru dogodila su se golemo razaranja tijekom agresije koja je 1991. godine izvršena na Republiku Hrvatsku. U ovom radu prikazuju se ključni aspekti oko kojih se organizirala rekonstrukcija grada prvo sa srpske, a potom s hrvatske strane. Pritom se analiziraju načini kako je sam grad zamišljen kao etnokrajolik, kako se vršila kulturno-spomenička obnova te kako su se organizirala različita obilježavanja. Pokazuje se da je za vrijeme srpske okupacije prostor bio dominantno predstavljen kao sveti srpski prostor, dok se s povratkom grada u sastav Republike Hrvatske govori o hrvatskom gradu heroju, ali i gradu koji zbog svojih srednjoeuropskih obilježja predstavlja svojevrsnu simboličku granicu s "istokom".

Ključne riječi: prostor, Vukovar, etnokrajolik, ritual, nacionalni identitet

PROSTOR, SIMBOLI, SJEĆANJE

Kraj dvadesetog stoljeća obilježen okončavanjem Hladnog rata i ubrzavanjem globalizacijskih procesa doveo je i do pojačanog zanimanja znanstvenika za promišljanje prostora. Pokazuje se naime, da globalizacijski procesi izazivaju divergentne reakcije, povezuju udaljene prostore, ali mogu dovesti i do neizvjesnosti koje kod grupa izazivaju težnju da se iznova "povežu" sa svojim povijesnim prostorom, te tako otvaraju iznova probleme većina i manjina na nekom prostoru (Appadurai, 2007.).

Ratovi proistekli iz etničkih napetosti ostavljaju goleme traume, prostor trajno obilježavaju žrtvama i razaranjima, a nakon sukoba prostor se mora ne samo fizički nego i simbolički preoblikovati i izgraditi. Prostor na kojem se vode ratovi oblikuje se već u predratno vrijeme, kao prostor za koji se valja boriti, koji nosi smisao, te nerijetko takav prostor nakon bitke za grupe postaje "sveti prostor". Oblikovanje

* Mateo Žanić ([mtezanic@yahoo.com](mailto:matezanic@yahoo.com)) asistent je na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar – centar Vukovar.

mjesta sjećanja postaje zadatak koji grupe nasljednika preuzimaju na sebe kako bi sačuvale kolektivno sjećanje na pojedini događaj koji je bitno utjecao na način kako grupa vidi svoju prošlost. Baveći se kulturnom poviješću Prvoga svjetskog rata povjesničar Jay Winter piše: "Sjećanje je dio krajolika. Tko god prolazi kroz sjevernu Francusku ili Flandriju pronaći će tragove strašnih, gotovo nezamislivih, ljudskih stradanja uzrokovanih ratom, te nastojanja da se oda počast poginulima. Ratni spomenici istočkani su kroz okoliš, u velikim i malim gradovima, selima, trgovima, crkvenim dvorištima, školama, mračnim padinama brežuljaka i na poljima. Kroz regiju su raštrkana velika mjesta sjećanja: groblja u Verdunu, kod Marne, Passchendaele, i Somme" (Winter, 1995.:1)

Težeći na neki način označiti prostor bilo spomenicima, grobovima, ili jednostavno interpretacijama događaja koji su se na prostoru odigrali, nastoji se djelovati na način na koji će pojedinci vidjeti prostor. Označavanje može imati svrhu označiti prostor kao povijesno i univerzalno važan, s porukom za cijelo čovječanstvo. Međutim takvo označavanje prostora redovito ima i posebnu ulogu za posebnu konkretnu povijesnu grupu, tako što je podsjeća na njena stradanja u prošlosti i nepravde koje su joj nanesene. Prostor nam tako postaje gotovo neizostavan faktor u analizi procesa socijalne konstrukcije stvarnosti. Izraz društvene konstrukcije stvarnosti koriste P. Berger i T. Luckmann pri nastojanju da usmjere sociologiju znanja prema empirijskim disciplinama sociologije. Autori pritom tvrde da je sva društvena zbilja nesigurna te da su sva društva "konstrukcije nasuprot kaosu" (Berger i Luckmann, 1992.). U društvima se zato razvijaju simbolički univerzumi koji omogućavaju integraciju različitih sfera zbilje te se koriste ideologije kojima se istodobno legitimiraju interesi koje grupe nastoje ostvariti, ali se i generira solidarnost.

Slabljenje komunističke ideologije, a potom i ratna stradanja donijela su niz promjena u simboličkom iščitavanju prostora u državama koje su nastale raspadom Jugoslavije. Grad Vukovar jedan je od najistaknutijih primjera značenjskog prevrednovanja prostora.

Bitka za Vukovar predstavlja u različitim aspektima ključnu bitku tijekom rata u Hrvatskoj, izazvanog pobunom Srba te agresijom koju je Srbija uz pomoć Crne Gore te putem JNA i paravojskih postrojbi izvršila na Republiku Hrvatsku. Tri mjeseca, koliko je trajala opsada grada, utjecali su na promjenu raspoloženja međunarodnih snaga spram zaraćenih snaga, a značila su prekretnicu u ratu budući da su onemogućene predviđene jesenske operacije koje je JNA planirala izvesti (Žunec, 1998.). Prema nekim procjenama na grad je tijekom opsade bačeno 700 000 granata i zrakoplovnih bombi (dakle, oko 7000 dnevno) te se drži da je potpuno uništeno 18 000 (62%) stambenih objekata. Kad bi uništenima pridodali i oštećene objekte, došlo bi se do podatka da je štetu pretrpjelo oko 90 posto objekata. Na području urbanističke cjeline Vukovara utvrđena je šteta i na ukupno 118 povijesnih i ambijentalnih građevina, od kojih je 21 potpuno razorena (Živić, 2008.). Kako je bitka odnijela velik broj žrtava na obje strane ne čudi da je Vukovar zauzeo značajno mjesto u poslijeratnom kulturno-političkom imaginariju grupa. Prostor, dakle, nije trebalo samo fizički izgraditi, već je njegova obnova za pripadnike suprotstavljenih grupa dobivala i posebno simboličko značenje.

Tri dimenzije konstrukcije prostora preko kojih će se analizirati načini na koje su hrvatska i srpska strana provodile socijalnu konstrukciju poslijeratnog Vukovara su dimenzija etnokrajolika, kulturno-spomenička dimenzija i ritualna dimenzija.

1. Analizirajući važnost prostora za etničke grupe A. Smith primjećuje da je pojedinim krajolicima često pridana aktivna, pozitivna uloga pa oni prestaju biti samo prirodna područja, nego se osjeća da je to područje utjecalo na događaje i pridonijelo iskustvima i sjećanjima koja su ukalupili u zajednicu (Smith, 1999.). Kako Smith primjećuje krajolicima je često pridana aktivna, pozitivna uloga pa oni prestaju biti samo prirodna područja, nego se osjeća da je to područje utjecalo na događaje i pridonijelo iskustvima i sjećanjima koja su ukalupili u zajednicu. Kako etnokrajolik postaje intrinzični dio karaktera, historije i sudbine kulturne zajednice mnoge nove države posvećuju mnogo pažnje usađivanju ljubavi i obožavanja za pojedine takve prostore. Kroz njih se razvija posebna emocionalna povezanost između pojedinca, prostora i grupe. Smith ustvrđuje da je ideja etnokrajolika naročito istaknuta u slučajevima iredentizma ili u slučaju kada se dvije zajednice bore oko posjedovanja istog komada teritorija. Ipak, pojam etnokrajolika u društvenim znanostima na tragu Appaduraievog određenja biva korišten i za objašnjavanje sasvim drugačijih pojava. Po Appaduraievu tumačenju globalizacijskih procesa ovaj pojam zauzima važno mjesto jer se njime označava gubljenje lokalnog obilježja kulture (Fabietti i sur., 2002.). S pojavom gubljenja teritorijalnog obilježja, imaginarni svijet pojedinca ne odnosi se više na određeno mjesto ili određen teritorij kao uporište vlastitog iskustva i identiteta.

U ovom radu koristi se pojam etnokrajolika na način kako to čini A. Smith u svojim nastojanjima da ispita vrijednost simboličkog u izgradnji nacije. Ipak, ovim pojmom se želi istaknuti i veća mogućnost interpretiranja novih, dotad za grupu ne osobito važnih područja, kao mjesta od sudbonosne važnosti za grupu. Dok Smith naglasak stavlja na prostore koji su u povijesti, zbog uloge predaka ili zajedničkog podrijetla, presudno utjecali na budućnost grupe te su zbog toga obgrljena mitskim interpretacijama, u ovom radu ispituje se kako zbog traumatičnih događanja i golemih ratnih razaranja, do tada ne osobito istaknuti prostori postaju u nacionalnom imaginariju grupe mjesta nacionalnog spasa ili ponosa. "Novi prostori" tako preuzimaju svojstva "starih" te barem u nekom razdoblju postaju ključ za aktiviranje nacionalnog identiteta.

2. Kulturno-spomenička analiza prostora odnosi se kako na analizu vrijednosti spomenika, tako i na vrijednost drugih arhitektonskih objekata kojima grupe pridaju posebna značenja. Grupe u kriznim razdobljima tako nekim objektima mogu pridati nova svojstva ili barem staviti naglasak na nekom obilježju objekta koje prije nije bilo posebno isticano. Ideološki rezovi s kraja dvadesetog stoljeća potaknuli su na analize brojnih promjena koje se događaju s urbanim trgovima, ulicama i simbolima kojima bivaju označeni, pa D. Rihtman-Auguštin piše o važnosti istraživanja naziva ulica kao sustava političkih simbola².

² Opširniju analizu "logike" promjena naziva vukovarskih ulica u kontekstu poslijeratnih promjena provodi Kruno Kardov (Kardov, 2006.).

Istraživanje simboličke vrijednosti raznih objekata, spomenika, imena ulica i ostalih prostornih markera dobilo je zamah kroz brojne studije koje se bave, dugo vremena zanemarenim, pojmom kolektivnog sjećanja. Naime, kroz pojam sjećanja ne analiziraju se samo zazivanja sjećanja na prošle događaje koji su važni za grupu, već se analizira i uloga svega onoga iz prostora što pripadnike grupe navodi na određen odnos spram prošlosti. Aleida Assman tvrdi da su spomenici, te praznici vezani uz njihova otvaranja, spadali u 19. stoljeću u najvažnije medije rada na nacionalnom pamćenju. Autorica za spomenike kaže da su to "čulno i afektivno markirani simbolički mediji u kojima se historija i politika, narod i pojedinac spajaju u jednu cjelinu." (Assman, 2002.)

Ipak, kao i uvijek kad je riječ o simboličkim oblicima, pokazat će se da različiti objekti i spomenici za različite grupe mogu dobivati različita pa i suprotstavljena značenja.

U tom kontekstu pitanje važnosti objekata, njihove uloge kao poticatelja "kolektivnog pamćenja", treba uzeti prvenstveno kao pitanje svih interpretacija koje su tijekom vremena iznikle iz analize vrijednosti nekog objekta za grupu i njezin dinamički identitet, kao i način vrednovanja kod suvremenika.

3. Ritualna dimenzija odnosi se na ritualne prakse kojima se prostor označava i time povezuje s određenim događajem iz prošlosti, uklopljenim u šire shvaćanje povijesnog događanja, ili s određenom tradicijom. Prostor tako postaje jedan od ključnih elemenata samog obilježavanja, te se smatra da obilježavanje upravo na tom prostoru ispunjava svoju pravu svrhu. Nakon ratnih stradanja naročito su prisutni rituali kojima se podsjeća na važne događaje i važne datume iz prethodnih ratnih događanja, međutim oni nisu jedini oblik ritualnog izvođenja, budući da se kroz ritualnu reinterpetaciju prostora javlja potreba i za drugim oblicima rituala koji bi homogenizirali grupu podsjećajući je na njenu tradiciju.

Definicija koju nudi S. Lukes uzima u obzir bitna svojstva koja treba ispuniti neki događaj u modernom vremenu da bi ga mogli analizirati kao ritual. Lukes kaže da je ritual "pravilom upravljana aktivnost simboličkog karaktera koja privlači pažnju sudionika na misli i čuvstva koja drže osobito značajnim." (Lukes, 1975.: 291) Ovoj definiciji u kojoj se ističu pravila koja rituale usmjeravaju, simbolički karakter izvođenja i ono značajno što ritualom dominira, naročito kod komemorativnih ceremonija potrebno je dodati važnost prostorne dimenzije. Naime, komemorativne ceremonije su kolektivne prakse koje su uglavnom ispunjene i emocionalnim nabojem, te zbog toga stalno iznova povezuju događaj koji je za grupu važan s teritorijem na kojem se dogodio. Kroz njih se na taj način može pobuditi osjećaj obaveze mlađih naraštaja prema precima, odnosno obaveze prema čuvanju prostora koji reprezentira važan događaj iz kolektivne prošlosti. Tako i dimenzija prostora izvođenja dobiva na novom segmentu, ona postaje dio tradicije ili događaja kojeg se izvođači prisjećaju i za koji smatraju da prostoru još uvijek daju smisao.

Navedene tri dimenzije su višestruko isprepletene, te se tako upravo na prostoru posebno važnom za neku grupu podižu spomenici te se na njima izvode obilježja-

vanja. Smatramo međutim da je navedene dimenzije moguće razdvojiti budući da svaka od njih ima neke posebnosti te u procesu konkretnog manifestiranja zadržava osobitosti koje pridonose konstrukciji prostora, njegovog pozicioniranja u širim geopolitičkim i kulturnim cjelinama.

Kad je u pitanju Vukovar ispitivanje dominantnih strategija označavanja prostora ima važnost i zbog činjenice da nakon mirne reintegracije u gradu opet žive pripadnici različitih etničkih pripadnosti, koji i sami u svakodnevnim praksama koriste markere označavanja prostora osjećajući da žive u situaciji opće nesigurnosti³. Međutim, ovo istraživanje prvenstveno teži odrediti simboličke elemente srpskog i hrvatskog nacionalnog identiteta u označavanju i pozicioniranju Vukovara te povratne efekte koje je vukovarski prostor izvršio na konstrukciju tih nacionalnih identiteta.

VUKOVAR OD 18.11.1991. DO 15.1.1998. - SRBI I SVETI PROSTOR

Milošević je u vrlo kratkom razdoblju 1987. godine dosegao "sveti" status kod jednog dijela srpskog naroda⁴. Kako ističu neki analitičari, Milošević je prvi shvatio snagu masa i mogućnost da se putem njih vrši pritisak na djelovanje komunističkih institucija. Iz tog perioda postali su poznati brojni skupovi kojima su dominirali Srbi, a koji su s vremenom nazvani "događanja naroda". U Hrvatskoj se prvo događanje naroda održalo u Kninu 27.2.1989. s ciljem iskazivanja solidarnosti sa Srbima na Kosovu, a veliko događanje naroda organizirano je potom i u mjestu Kosovu (Radulović, 1996.).

Događanja naroda bila su prvi znakovi budućih vojnih događanja u Hrvatskoj, a srpskim političarima bili su jasan povratni signal moći i dokaza da će se srpski narod u Hrvatskoj ponašati po njihovim napucima. Dakako, ovo je bio važan dio budućeg ključnog pitanja jugoslavenske krize, pitanja granica.

Srpski političari tako ustraju na Miloševićevom napatku da su republičke granice samo administrativne, odnosno "privremene", te da se mogu mijenjati i upotrebom sile ukoliko je to potrebno. S vremenom postaje jasno da Srbi teže povlačenju granica koje će ih po mogućnosti potpuno odijeliti od drugih naroda, te im tako pružiti sigurnost. Granice koje su povučene nakon sukoba najčešće se označuju kao "uspostavljene etničke granice Krajine"⁵.

No kada je došlo do vojnih sukoba postalo je jasno da će granice najviše ovisiti o djelovanju vojnih snaga. Na dan 18.11.1991. godine, dakle dan kada su JNA i srpske

³ Nakon ratnih događanja građani uvelike dijele na "nas" i "njih" po etničkoj pripadnosti, a Kardov ocjenjuje: "... brojnost etničkih markera i opterećenost građana s problemom prepoznavanja je produkt fizičke prisutnosti članova druge grupe na istom prostoru." (Kardov, 2002.: 109).

⁴ Komentirajući ponašanje sudionika mitinga što se dogodio u veljači 1990. godine ispred Savezne skupštine u Beogradu, Miloševićev bliski suradnik Borislav Jović je izjavio: "Milošević im je bio svetac, ne ikona, nego živi svetac, vjerovali su svakoj njegovoj riječi, nisu htjeli otići dok im se on ne obrati" (citirano prema Sillber i Little, 1996.: 56).

⁵ *Vukovarske novine* SI 23.3.1992., i dalje.

paravojne postrojbe preuzele kontrolu nad Vukovarom, na jednoj tribini u Apatinu jedan od vođa pobunjenih Srba, Goran Hadžić, izjavio je odgovarajući na pitanje o granicama: "Granice još nisu određene. One su tamo gdje živi srpski narod. Mi smo svjesni da pored etničkih, historijskih i drugih prava koje imamo na stvarne granice, djelomično može biti i utjecaja sile pa i kompromisa. Mi želimo, a to nam je bio cilj i prije ovog rata, da se narod demokratski izjasni, odnosno da se ovaj problem riješi mirnim putem... S ustašama, na žalost to nije moguće i po svojoj prilici granice srpske oblasti ipak će biti formirane silom. Bit će tamo gdje smo mi sposobni da obranimo granice srpske oblasti." (Petrović, 1996.: 95)

Granice su se tako pomicala vojnim djelovanjem, a gotovo svaki srpski političar imao je vlastitu viziju do kud bi granice srpskih država trebale ići.⁶

Vukovar se našao kao dio uspostavljene srpske oblasti Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem, koja se ujedinila s područjem Zapadne Slavonije te područjem oko Knina u ono što će postati poznato kao Republika Srpska Krajina. Pod kontrolom Srba područje je ostalo do kraja 1995. godine kada je potpisan Erdutski sporazum kojim se područje stavilo pod nadzor misije UNTAES-a. Tek 15.1.1998. godine Vukovar opet biva dio Republike Hrvatske.

a) Dimenzija etnokrajolika

Kako se može saznati iz srpskih izvora uvjeti života u Vukovaru bili su iznimno teški. Srpski novinar Branislav Gulan 18.11.1993. godine piše: "U toku dana teško je povjerovati da u Vukovaru živi dvadesetak tisuća ljudi. Jer, krovovi i prozori na kućama popravljeni su tek tu i tamo. Ali, navečer, kad se upale svjetla – vidi se da u njemu ima života. Ipak, najveći dio njegovih žitelja, koji su preživjeli strahote kad je grad srušen, otišli su u Jugoslaviju, ili van nje, da bi imali miran san. Svi će vam danas reći da od Vukovara nije bilo ljepšeg grada, da im je u srcu, ali ipak, nitko se ne usuđuje da se vrati da živi u njemu, da nešto gradi, da ulaže novac. Nesigurnost je velika. I noći su nemirne. U gradu još nema ulične rasvjete. Čas ima struje i vode pa je nestane..." (Gulan, 1996.: 396)

Ipak, ova slika grada nije dovela u pitanje koncepciju etnokrajolika, tj. izgradnje prostora kojom je dominirala slika svetog srpskog prostora koju su promovirali srpski politički akteri.

U mnogim radovima koji se bave ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu ističe se velika uloga prošlosti u motivaciji sudionika za sukob⁷. Kada je riječ o Srbima u Hrvatskoj naročito se ističe njihovo stradanje u Drugom svjetskom

⁶ Najpoznatiji srpski radikal Vojislav Šešelj stalno je isticao da Srbi ne smiju pristati na ništa manje od granice Karlobag, Karlovac, Virovitica. Milan Ilić bio je nešto umjereniji ali je držao da zbog stabilnosti budućih odnosa Srpska Krajina mora osvojiti i dio Osijeka.

⁷ Žunec ističe presudnu važnost kosovskog mita na konstrukciju srpske pobune u Hrvatskoj i na srpski nacionalni identitet. Autor kaže: "Srpski narod stoljećima je svoj identitet gradio na statusu žrtve koja će se jednog dana osvetiti te je taj motiv bio odlučujući ne samo u nacionalnoj mobilizaciji i homogenizaciji, nego i u operacionalizaciji političke akcije." (Žunec, 2007.: 368).

ratu. Međutim, na pobunu Srba u Hrvatskoj utjecalo je i prizivanje Kosovske bitke, odnosno mita izgrađenog na osnovu tog povijesnog događaja⁸.

Kosovski mit je Srbima dao model po kojem se prostor doživljava prirodno povezanim s etničkom grupom, a to se nakon 1987. godine prestalo odnositi samo na Kosovo, već se tumačilo da je prostor prirodno povezan s grupom na svim područjima na kojima se nalaze pripadnici etničke grupe ili gdje se nalaze srpski grobovi⁹.

Ne samo da se vođe srpskog naroda pozivaju na kosovsko naslijeđe, već sebe direktno dovode u kontakt s njima kao predvodnike njegovog tumačenja. Vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić izjavljuje tako: "Nama je sudbina dodijelila da se centar zbivanja i potresa, ali i preporoda srpskog naroda preseli kod nas. Nekad je to bilo u Srbiji, nekad u Crnoj Gori, nekad na Kosovu, nekad u Vojvodini. To šeta ali je u istom tijelu i dio tijela u kome se centar sada nalazi je Republika Srpska i Republika Srpska Krajina." (Popov, 1996.: 143)

U kontekstu prostora ovo "šetanje" bi značilo da se svetost najviše potvrđuje upravo ondje gdje je rat i gdje grupa ulaže najviše napora da dođe do cilja, te gdje se gube i ljudski životi da bi se ostvario cilj. Upravo grobovi onda postaju uzrok i dokaz "posvećenosti" srpske zemlje. Ozren Žunec zapaža da iako grobovi u svim kulturama imaju "zaseban status među svim drugim objektima i gradnjama, za Srbe oni znače svetinju nad svetinjama koja je u samom središtu nacionalnog identiteta." (Žunec, 2007.: 330) Tako grobovi, kako u teološkoj misli, tako i u političkoj praksi postaju točka u kojoj se spaja nacionalni identitet i sveti prostor. Ovaj obrazac bio je onda prisutan i u Vukovaru, pa jedan od novinara srpskog izdanja *Vukovarskih novina* piše: "Grobovi naših palih junaka jedan su od mnogih zaloga budućnosti naše oblasti jer gdje su srpski grobovi tamo je srpska zemlja." (*Vukovarske novine*, SI 21.9.1995.: 3)

Na taj način se stvarala konstrukcija prirodne povezanosti srpstva i tla, koja se održavala u različitim prigodama od političkih, religioznih do kulturno-umjetničkih manifestacija, a koja za cilj ima stvaranje slike prirodnosti srpske kontrole nad područjem¹⁰. Tako su 1996. godine, dakle u okolnostima bitno drugačijim od onih iz 1991., nakon što je bio potpisan Erdutski sporazum i kad je bilo jasno da će doći do povratka nersrpskih izbjeglica, na ovo područje došli oni koji se pozivaju na svetost ove zemlje za Srbe. U proglasu sa sjednice SO Vukovar od 8.4.1996. kaže se "Ovdje na ovim prostorima je sveta srpska zemlja." (*Vukovarske novine* SI, 20.4.1996.: 1)

⁸ Britanski novinar Tim Judah ustvrdit će da u čitavoj europskoj historiji nije moguće pronaći nešto što bi se moglo usporediti s utjecajem Kosova na srpsku nacionalnu psihu (Judah, 2003.).

⁹ Slogan "treba se boriti za svaku zemlju u Jugoslaviji gdje ima jedan srpski grob" navodno je sročio srpski političar i književnik Vuk Drašković (Žunec, 2007.).

¹⁰ Izložba "Republika srpska Krajina" koja je prikazivala historiju Srba na tlu Republike Srpske Krajine u *Vukovarskim novinama* je najavljena na sljedeći način: "Pravi smisao i značaj znanja o veličini, dubini i prioritetu srpskog naroda na prostoru Krajine je snaženje narodnog osjećaja da je svoj na svome. Ako nam je sveta država u kojoj živimo onda je ova izložba, Sveto pismo njenog postojanja." (*Vukovarske novine* SI, 27.12.1994.: 1)

Zazivanje svetosti bilo je prisutno i u lirskim pjesmama koje su redovito bile objavljivane u srpskom izdanju *Vukovarskih novina*.

Kako će pokazati i čitav niz ritualnih radnji koje su organizirane na području Vukovara i vukovarskog kraja, tijekom srpske kontrole ovog područja, u prvi plan je stavljana ideja svetosti ovog područja za koje su se Srbi izborili u ratu, a što prostoru daje dodatnu značenjsku težinu.

Međutim, analizirajući konstrukciju na kojoj je počivala pobuna Srba u Hrvatskoj O. Žunec dolazi do zaključka da su Srbi imali niz problema zbog stvaranja mitske konstrukcije prostora, koja je proistekla iz nastojanja da se živi u etnički čistoj državi za koju zapravo prethodno nisu bile zacrtane nikakve ekonomske konture, nikakvi realni ciljevi izvan ujedinjenja s maticom Srbijom.

Isto tako, bazirajući svoje stavove na svetosti srpskog tla srpski su političari sebi uvelike smanjili prostor pregovaranja s hrvatskom stranom, jer se svaki oblik kompromisa činio teško izvedivim.

b) Kulturno-spomenička dimenzija prostora

Na zasjedanju Velike narodne skupštine 22.11.1991. godine, događaju za koji jedan od sudionika kaže da je bio "natkriljen duhom oslobođenja Vukovara", raspravljalo se i o brznoj obnovi Vukovara koju su trebale omogućiti mnoge srpske institucije. U tu svrhu osnovana je i "Fondacija za obnovu Vukovara", koja je trebala igrati važnu ulogu u kulturnoj i ekonomskoj izgradnji srušenog grada. Jedan od srpskih političara komentira: "Za srpski narod iz Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema obnova Vukovara nije trebalo da predstavlja običan građevinski poduhvat. Očekivalo se da će to biti poduhvat usmjeren na obnovu srpskog nacionalnog bića na ovom prostoru, poduhvat kojim se Srbi vraćaju svojim korijenima i svijetu prezentiraju svoju starinu. Otud, bilo je normalno što je Fondacija za svoj zaštitni znak uzela golubicu, iskopanu krajem tridesetih godina ovog stoljeća u Vučedolu, u neposrednoj blizini Vukovara, na arheološkom nalazištu sa prijelaza iz neolita u metalno doba." (Petrović 1996.: 100)

No, pokazalo se da Fondacija nije opravdala očekivanje budući da na njen račun nije izvršena nijedna uplata. To je dakako izazvalo dosta razočaranja kod lokalnih srpskih političara koji su cijeli svoj projekt obnove bazirali na pomoći Srbije.

Osim onog što se analiziralo kao kulturno-spomenička izgradnja prostora koja se odvijala u samom gradu, treba spomenuti da su postojali određeni naponi da se Vukovar kao grad s bogatim srpskim naslijeđem prezentira i svjetskoj javnosti, a što je imalo jasne političke ciljeve. U tom smislu najznačajnija je izložba koja je 1992. godine održana u Jugoslavenskom kulturnom centru u Parizu.

Izložba je otvorena 26.2.1992. godine pod nazivom "Vukovar 1991. godine - genocid nad kulturnom baštinom srpskog naroda". Ipak, samo dva sata po otvaranju izložba je zatvorena, a srpska strana označila je kao krivce Kulturni centar i Ambasadu Jugoslavije u Parizu, koji su i donijeli odluku o zatvaranju. Taj događaj sugerira da je od početka postojao jaz između očekivanja predstavnika kulturnih i

političkih institucija s osvojenih područja Republike Hrvatske te različitih institucija iz Srbije. Pobunjeni Srbi koji su od početka djelovali po napucima beogradskog vrha često su bili iznenađeni kalkulacijama na koje su kasnije nailazili i taj odnos može se pratiti kroz sve godine postojanja Republike Srpske Krajine.

Nakon početnog zanosa osvajanjem grada i kako se pokazalo preoptimističnih očekivanja o njegovoj brznoj obnovi, pokazalo se da je trebalo dosta vremena da dođe do obnove pojedinih objekata. Tako je nakon nekoliko godina slabih rezultata godina 1995. bila najavljena kao godina u kojoj će Vukovar procvasti ljepši nego što je nekada bio. Najavljen je iznova i projekt "Svaka općina Jugoslavije jedan vitalni objekt u gradu". Međutim, ono na čemu su inzistirali gradski dužnosnici jest uključivanje pravoslavlja u obnovu Vukovara. Predsjednik Izvršnog savjeta općine Vukovar objavljuje: "Sve pravoslavne zemlje svijeta dat će svoj doprinos obnovi našeg grada, naročito u obnovi njegovog kulturno-historijskog nasljeđa – zaštititi jedinstvene barokne jezgre." (*Vukovarske novine* SI, 21.9.1995.: 3)

Objekt kojemu je posvećeno najviše prostora u javnim raspravama i koji je predstavljen kao objekt koji nosi stožernu ulogu u identitetskom oblikovanju prostora, odnosno uobličavanju prostora u skladu sa srpskom tradicijom, jest crkva Sv. Nikolaja.

Hram Oca Nikolaja sagrađen je u periodu od 1733. do 1767. godine i predstavlja nesumnjivu povijesnu i građevinsku vrijednost. Smatra se da je crkva podignuta na mjestu jedne starije bogomolje koja je sagrađena oko 1690. godine.

U govoru koji je korišten u opisivanju objekta i njegove vrijednosti za srpski identitet, isticala se njegova važnost kao dokaz srpske povijesne prisutnosti na ovom području, međutim, u prvi plan se stavljalo njegovo plansko uništavanje kao dio smišljene strategije za istrebljenje srpstva i pravoslavlja s prostora koji upravo njima pripadaju.

Brošura objavljena 1995. godine *Hram Sv. Oca Nikolaja u Vukovaru. Stradanje i obnova*, započinje: "Vukovar je srijemski grad na Dunavu koji je doživio svoja mirnodopska i ratna stradanja. Već drugi put u ovom stoljeću ustaše ruše i pljačkaju srpska kulturna dobra u Vukovaru i šire. Čini se, kao da su već usavršili svoju svirepost i da je rušenje, pljačka, miniranje, paljenje... srpskih svetišta i svetinja njihova urođena specijalnost... Srpski Vukovar postao je zatočenik i žrtva hrvatskog genocidnog fašističkog progona i jezuitske ideje o istrebljenju srpskog naroda sa srpskih vjekovnih ognjišta." (1995.: 2)

Obnova crkve za koju se drži da je jedna od prvih baroknih građevina kod Srba u prekosavskim zemljama ima "dramatično simboličko značenje" za sudbinu srpskog naroda budući da je hram Svetog Nikolaja ostao stožer srpstva i vertikala njegove pravoslavne duhovnosti, kaže se u knjizi brošuri posvećenoj obnovi crkve.

Dan 14.10.1996. godine označen je kao jedan od najznačajnijih u procesu obnove crkve budući da je postavljena kupola te je obavljen čin posvećenja krsta. Vladika Lukijan tom prigodom podsjeća vjernike na sva iskušenja kroz koja su kao narod prošli te ustvrđuje da ih mnogi mrze samo zato što su narod s bogatom prošlošću od Nemanjića do današnjih dana (*Vukovarske novine* SI, 19.10.2006.). Pravoslavna

crkva preuzela je tako važnu ulogu u konstrukciji prostora nastojeći povezati motive srpske povijesti s prostorom Vukovara. No, zanemarujući, odnosno prešućujući rušenje ostalih, nepravoslavnih sakralnih objekata u gradu te koncentrirajući se na kontinuitet srpskog stradanja, govori koji su pratili rekonstrukciju hrama Svetog Nikolaja, nisu išli samo za tim da istaknu opravdanost srpskog zauzimanja ovog prostora u određenom povijesnom trenutku, već i da stvore sliku po kojoj Srbi nikada neće moći mirno živjeti na ovim prostorima ukoliko ne stvore vlastitu državu u kojoj će biti većina ili gotovo isključivi stanovnici, budući da je to jedini način da obrane svetost svoga tla.

c) Ritualna dimenzija prostora

Dva događaja vezana uz ratne sukobe iz 1991. godine obilježavana su tijekom srpske okupacije Vukovara i to "dan početka konačnih akcija za oslobođenje grada" 14.9. i "dan oslobođenja grada" 18.11. U obližnjem Borovu Selu obilježavao se svake godine i 2.5. kao "Dan ustanka".

Ustrajanje na oslobođenju temeljilo se na tri dimenzije koje su se ispreplitale te nudile opravdanje za srpsku odluku da vojnim putem dođe do kontrole nad ovim prostorom, a to su prirodno zlo Hrvata, kontinuitet s Drugim svjetskim ratom i kosovski mit¹¹.

Kombinirajući ova tri elementa s događanjima iz 1991. godine ukazivalo se na kontinuitet srpske historije pa je u Negoslavcima 19.9.1996. proglašen "dan pomen svim palim borcima za veru krst i otečestvo od Kosova do današnjih dana" (*Vukovarske novine*, 28.9.1996.: 2). Ovim ritualnim obilježavanjem potvrđivala se i svetost tla koja je potvrđena kroz živote koji su izgubljeni: "Mjesta na kojima su sahranjeni vječna su srpska svetišta ali i opomene da su životi koje su im zle sile oduzele najveći zalog pravedne borbe srpskog naroda za svoj kućni prag na ovom komadu pradjedovske zemlje." (*Vukovarske novine*, 28.9.1996.: 2)

Osim ugroženosti Srba i opravdanosti borbe koja je dovela do toga da Srbi mogu biti "svoji na svom" isticala se i hrabrost boraca koji su se borili u neravnopravnim uvjetima, protiv brojnijeg neprijatelja. *Vukovarske novine* osvrćući se na bitku komentiraju da je ustaška vojska u borbi za oslobođenje Vukovara bila "daleko nadmoćnija ali bez onoga što može da krasi samo srpskog junaka: hrabrosti, junaštva i čojstva" (*Vukovarske novine* SI, 21.9.1995.: 3). Program obilježavanja 18.11., "dana oslobođenja Vukovara" prvih godina nakon oslobođenja bio je bogat sportskim, političkim i zabavnim sadržajem, međutim tijekom vremena gubio je značaj, te je na kraju sveden na parastos srpskim žrtvama rata.

¹¹ Kao primjer povezivanja kosovskih motiva s krajinskim događanjima može poslužiti i komentar Ilije Petrovića koji za vukovarske Srbe kaže da su: "... zatečeni na zapadnoj strani, sa oteetim imenom, sa oduzetim jezikom, sa izbrisanim pismom, ostavljeni bez Otadžbine, štitili svoj biološki opstanak, za manje od četiri mjeseca odgovorili na hrvatski oružani izazov, spremni da na vlastitim žrtvama izdignu novi kosovski hram svog preporoda i uvjereni da će doći kraj višestoljetnom genocidu i iracionalnoj hrvatskoj mržnji prema svemu što je Srpsko." (Petrović, 1996.: 10)

Što se tiče religijskih obilježavanja, budući da je nakon "oslobođenja" grada primjetna i sve veća prisutnost pravoslavnih elemenata u javnom životu grada, treba istaknuti obnavljanje obilježavanja Svete Petke na Dobroj vodi te obilježavanje Vidovdana. To obilježavanje bilo je interpretirano kao povratak srpskog naroda svojim korijenima, svojim običajima koje je neko vrijeme bio zapostavio¹².

Ključni most između kosovske priče i njenog širenja te primjene njenih konzekvenci o svetosti srpskog tla predstavlja obilježavanje velikog pravoslavnog praznika Vidovdana. Na taj dan dogodili su se neki događaji od velike važnosti za povijest Srba, kao i za druge narode u regiji, kao što su Kosovka bitka, Sarajevski atentat na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, ali i izručivanje Slobodana Miloševića sudu u Haagu. Na taj je dan, dakle 28.6.1993. godine bilo najavljeno ujedinjenje Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, do čega nije došlo. Na obilježavanju Vidovdana u Negoslavicima 1994. godine naglašava se važnost ovog dana za srpski narod: "Na Vidovdan kod Srba ožive predanja o sudbini srpskog naroda, očuvanju nacionalnog bića, slozi i neslozi." (*Vukovarske novine* SI, 8.7.1994.: 4)

Godine 1993. Upravni odbor poduzeća Vupik donio je odluku da se Vidovdan slavi kao slava tog vukovarskog poduzeća, a iduće godine Izvršni savjet Mjesne zajednice Ilok proglašava Vidovdan za dan Mjesne zajednice Ilok. Tom prilikom podsjetilo se na važnost Vidovdana za cijelu srpsku povijest, da bi se konstatovalo da se on treba slaviti i dok se gine za svetu srpsku zemlju¹³. Vidovdan tako igra važnu ulogu u učvršćivanju srpske tradicije, osjećaju kontinuiteta i prirodne povezanosti s prostorom što otvara put motivaciji za borbu protiv onih koji se percipiraju kao izvor nesigurnosti i zla, kako u srpskoj povijesti tako i u sadašnjosti.

VUKOVAR KAO HRVATSKI GRAD HEROJ: KAKO SE VRATITI U AUTENTIČNI VUKOVAR?

Dana 12.11.1995. godine potpisan je Temeljni sporazum o istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu, koji se često navodi i kao Erdutski sporazum, a koji je uz Rezoluciju 1037 Vijeća sigurnosti iz siječnja 1996. godine osnovni dokument kojim se utvrdilo prijelazno razdoblje za uspostavu hrvatske vlasti na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Proces koji je s hrvatske strane nazvan mirnom reintegracijom trajao je od 15.1.1996. do 15.1.1998. godine. Tijekom trajanja mirne reintegracije provedeni su i izbori po hrvatskim zakonima, a mnogi političari govorili su o mirovnom procesu kao o "optimalnom rješenju". Sam hrvatski predsjednik Franjo Tuđman misiju UNTAES-a označio je kao izrazito uspješnu. Na primanju povodom završetka misije u govoru koji je održao hrvatski predsjednik je rekao: "Ovom

¹² Prilikom prvog obilježavanja 10.8.1992. godine pred više stotina ljudi službu je predvodio vladika Lukijan. Srpsko izdanje *Vukovarskih novina* događaj su popratili komentarem: "Narod srpski opet se vraća svojoj crkvi, običajima, krsnoj slavi i obilježavanju Svete Petke." (*Vukovarske novine* SI, 1992.)

¹³ Boško Jovanović, predsjednik Izvršnog savjeta MZ Ilok izjavljuje: "Slavimo ga u vremenima dok se još uvijek gine i lije krv za svaku stopu svete srpske zemlje." (*Vukovarske novine* SI, 8.7.1994.: 4)

prigodom ponavljam već izrečenu misao: rat je započeo u Vukovaru i završit će u tom gradu stradalniku i simbolu hrvatskog otpora i odlučnosti u borbi za slobodu i samostalnost. Jučer, 15. siječnja 1998. godine, predajom hrvatskog Podunavlja službenim predstavnicima hrvatske vlasti, agresija na Republiku Hrvatsku i okupacija i posljednjeg dijela njenog teritorija konačno su završene.“ (Mišin, 1998.: 175)

Završetkom mirne reintegracije i povratkom hrvatske populacije u grad dolazi i do brže obnove grada. Međutim obnovom Vukovara postavlja se pitanje o načinu obnove, projektima koji su dobili prioritet i smislu koji se pridavao obnovi pojedinih objekata. Stječe se dojam da je obnova išla za tim da se obnovi "autentični Vukovar", kojim bi se na određeni način obnovio Vukovar od prije Drugoga svjetskog rata. Može se reći da ratovi u mnogim slučajevima funkcioniraju na način da traumatičnim događajima dovode do toga da se prethodna razdoblja prevrednuju pa je to bio slučaj i u Vukovaru što je posebno došlo do izražaja u kulturno-spomeničkoj obnovi grada.

Način na koji će se osmisлити kulturno-spomenička dimenzija imao je, dakako, i praktičnu ulogu, jer je trebao utjecati na što veći povratak hrvatskih prognanika koji su nakon 18.11.1991. godine bili prisiljeni napustiti grad. Cilj je bio djelovati protiv krivotvorenja povijesti kako se s hrvatske strane gledalo na srpsku prezentaciju Vukovara, te uvjeriti hrvatsku populaciju da će grad u koji se vraćaju pronaći simbolički okvir u kojem se neće osjećati kao stranci.

a) Dimenzija etnokrajolika

Alenka Mirković prisjećajući se predratnog Vukovara, piše o njemu kao gradu koji povijest kao da je mimoišla. Zbog sindroma "malog grada", odnosno kako se navodi "malog mjesta na repu svjetskih događanja", autorica smatra da su mnogi njegovi stanovnici mislili da će raspad Jugoslavije vrlo malo utjecati na njihov život i na njihov grad (Mirković, 1997.).

Rogić Nehajev, pak, pozivajući se na knjigu Mile Dedakovića - Jastreba, zapovjednika obrane Vukovara u jednom razdoblju, podsjeća na to da je barem u dijelu hrvatske populacije Vukovar imao imidž crvenog grada, čemu je pridonijela činjenica da se tu "slučajno" dogodio Drugi komunistički kongres. Ipak, treba spomenuti da je na prvim demokratskim izborima održanim 1990. godine u Vukovaru pobjedu odnijela stranka SKH SDP¹⁴, dakle, stranka reformiranih komunisti.

No, 1991. godina sve je promijenila. Slika razrušenog Vukovara obišla je svijet, a više od svega porasla je njegova težina u nacionalnoj konstrukciji hrvatskog identiteta.

¹⁴ Za gradonačelnika je izabran Slavko Dokmanović, Srbin koji će postati izrazito osporavana osoba u hrvatskoj javnosti. Još u veljači 1991. godine neke hrvatske stranke su tražile njegovu smjenu jer je na novosadskoj televiziji govorio da Hrvati nisu povijesni narod i da ih treba staviti pod skrbništvo srpske države (Runtić, 1994.). Protiv Dokmanovića je sud u Haagu podignuo optužnicu zbog sumnji u sudjelovanje u pokolju na Ovčari, te je on 27.6.1997. godine uhićen od strane haaških istražitelja. Dan uoči izricanja presude izvršio je samoubojstvo u pritvorskoj ćeliji (Živić, 2008.).

Još od prvih dana okupacije Vukovar dobiva ključno mjesto kao simbol stradanja i simbol obrane Hrvatske. Prema interpretaciji Rogića Nehajeva, Vukovar je doživio preobrazbu postavši od ruba središtem. Od grada koji je, baš kao i njegovi junaci, bio socijalni Nitko, postao je metropola hrvatske obrane (Rogić Nehajev, 1998.). No svojom ulogom u ratu za hrvatski nacionalni identitet Vukovar ima višestruke i dalekosežne posljedice, jer u razvoju događaja ne dopušta uređenje Hrvatske kao "federacije manjina"¹⁵. Za vukovarska događanja iz 1991. godine vrijedi da "kao svaka nova simbolička tvorevina, i to iskustvo, ravnajući sebi mjesto u shematizmu nacionalnog identiteta, nužno mijenja odnose što su tim shematizmom vladali prije njega. Nastaje novi imaginarni poredak." (Rogić, 1993.)

Oznaka pod kojom je Vukovar postao ne samo sastavni dio Hrvatske, već u određenom smislu i posebni, pa čak i sudbonosni dio Hrvatske jest Vukovar - hrvatski "grad heroj"¹⁶. Rezultati istraživanja imidža Vukovara provedenog petnaest godina nakon ratnih događanja, 1991. godine, pokazuju da usprkos sumnjama građana da je hrvatska vlast mogla učiniti više u obrani grada dominira slika Vukovara kao grada heroja (Skoko i Bagić, 2007.). Naime, 34 posto ispitanih odgovorilo je da upravo taj pojam najbolje opisuje Vukovar. U sklopu istog istraživanja gotovo 90 posto ispitanih odgovorilo je da Vukovar smatra gradom koji je u ratu proživio najveća stradanja, a na pitanje "U kojoj mjeri se kod vas osobno javlja svaki od sljedećih osjećaja kad se sjetite Vukovara danas?", kao najizraženiji pokazali su se osjećaji tuge, kod 70 posto ispitanih, te ponosa kod 65 posto ispitanih, što sugerira da je još uvijek dominantno doživljavanje grada kroz ratna događanja. Označavanje grada kao grada heroja u hrvatskoj znanosti i javnosti najčešće se nastoji naglasiti da je grad, iako je nakon gotovo tri mjeseca opsade zauzet od strane JNA i srpskih paravojnih postrojbi, zapravo dao ključni doprinos u ostvarenju hrvatskih interesa, naročito postizanja nezavisnosti u granicama koje je držala kao jugoslavenska republika.

b) Kulturno-spomenička dimenzija

Uz dnevne novine *Glas Slavonije* objavljena je 18.11.2007. i brošura naslovljena *U Vukovar za istinu i pravdu. Hodočašće vukovarskim žrtvama.*, u kojoj su naznačeni spomenici posvećeni žrtvama Domovinskog rata kao i mjesta sjećanja, odnosno mjesta s posebnim simboličkim značenjem za hrvatski nacionalni identitet. Među spomenicima žrtvama rata navode se spomen-obilježje u Borovu Selu, spomen-popsrje Blagi Zadri, spomen-obilježje "Groblje tenkova na Trpinjskoj cesti", Borovo commerce te srpski koncentracijski logor Velepromet.

¹⁵ Rogić se pritom prvenstveno negativno odnosi spram predloženog plana Z4 koji su, kako kaže, sačinili ovlaštenici SAD-a i Europske unije. Zato vrijednost vukovarskog iskustva nije ograničena samo na posebne ratne zgrade nego "činjenica da je tijekom stodnevnice obrane u Vukovaru trajno suspendirana ne samo okupacijska zamisao da se Hrvatska po kratkom postupku arhivira nego i zamisao da se ona, bez većih tegoba, iznutra preuredi u splet šarolikih ulomina različitih lupeških društava, na poseban način čuva vukovarsko iskustvo od zastare." (Rogić Nehajev, 1998.: 171)

¹⁶ Kardov navodi i brojne druge nazive koji sugeriraju posebno mjesto Vukovara nakon 1991. godine kao što su Vukovar hrvatski vitez, Vukovarski deveti krug, Vukovarski križ ili Vukovarski Orfej (Kardov, 2002.).

Kao mjesta sjećanja navodi se vukovarska bolnica u čijem je podrumu 2006. godine otvoren muzejski prostor "Mjesto sjećanja - vukovarska bolnica 1991.", unutar kojega se nudi prikaz ratnih zbivanja u bolnici tijekom jeseni 1991. godine. Na hodnicima bolnice nalaze se i mnoge slike te kronologija ratnih događanja. Drugo važno mjesto sjećanja je Ovčara, farma koja se nalazi šest kilometara istočno od Vukovara i gdje je 1991. godine bio koncentracijski logor kroz koji je prošlo 4000 zatočenika. Na obližnjem polju pogubljeno je 200 ljudi, uglavnom ranjenika, civila i medicinskog osoblja odvedenog iz vukovarske bolnice. Na tom mjestu podignuto je spomen-obilježje Ovčara, a jedan od hangara na farmi je pretvoren u spomen-dom Ovčara. Kao mjesta sjećanja navedeni su još Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata¹⁷, Svetište Gospe Fatimske u Borovu naselju, te vukovarska crkva Sv. Filipa i Jakova. Za crkvu Sv. Filipa i Jakova Hrvati smatraju da je bila jedan od najstarijih i najznačajnijih objekata u gradu pa prilikom njene obnove u hrvatskom izdanju *Vukovarskih novina* piše: "Kompleks Franjevačkog samostana sa crkvom svetog Filipa i Jakoba jedan je od najsnažnijih povijesnih simbola hrvatskog identiteta Vukovara i stoga su svi razlozi njegove obnove mnogo složeniji od puke želje za revitalizacijom spomeničke baštine, kao i za razumijevanjem funkcionalne potrebe vjerničke zajednice da u Vukovaru ima dostojan sakralni prostor. Bit će to, naime, jedan od najvažnijih elemenata naše kolektivne memorije i dokaz da smo se unatoč svemu – vratili." (*Vukovarske novine* HI, 9.4.1997.: 5)

Uz crkvu Svetog Filipa i Jakova vezana je i sudbina franjevaca koji su stoljećima boravili na području Vukovara, te utjecali na očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta¹⁸. Franjevci su se potkraj 1997. godine među prvima vratili u Vukovar.

Osim nabrojanih mjesta sjećanja postoji još čitav niz građevina u kojima pripadnici hrvatske etničke pripadnosti vide posebnu simboličku vrijednost. Tako je za Hrvate koji su se vratili u Vukovar od velike važnosti bila i obnova zgrade Hrvatskog doma. Za tu se zgradu naglašavalo da je vrlo važna budući da su se u njoj događale mnoge manifestacije te su u njoj nastupala mnoga društva do početka Drugoga svjetskog rata. Inače, zgrada Hrvatskog doma otvorena je velikom svečanošću 9. srpnja 1922. godine. Toj manifestaciji prisustvovalo je 7000 ljudi što je značajan broj za grad koji je imao oko 10 000 stanovnika, a ističe se i da se nikada u Vukovaru nije okupilo toliko uglednih gostiju iz Zagreba i drugih mjesta (Karač, 2007.). Zgrada koja je spajala povijesnu, ali i arhitektonsku vrijednost, obnovljena je i ponovno otvorena 22. studenoga 2007. godine.

Ipak, u određenom smislu središnje simboličko mjesto dobiva sama arhitektura grada, odnosno usredotočenost na obnovu kojom bi se povratio srednjoeuropski

¹⁷ Po završetku procesa mirne reintegracije u neposrednoj okolici grada i na samom gradskom području pronađene su četiri masovne grobnice te više pojedinačnih grobnica. Iz tih grobnica ekshumirana su 1232 tijela. Na području današnjeg Memorijalnog groblja pronađena je najveća masovna grobnica iz Domovinskog rata iz koje je ekshumirano 938 tijela (Živić, 2008.). Na mjestu masovne grobnice postavljeno je 938 bijelih mramornih križeva.

¹⁸ U kompleksu Franjevačkog samostana pedesetak godina, u razdoblju od 1733. do 1783. godine, djelovao je i studij filozofije (Feletar, 1994.).

identitet grada. Prilikom rasprava gradskog poglavarstva u vremenu mirne reintegracije, dakle, u razdoblju kada počinje postupni povratak predstavnika hrvatske etničke pripadnosti, postaje dominantna upravo ona o načinu rekonstrukcije grada. Jedan od vijećnika je komentirajući regulacijski plan uređenja središnjeg područja grada Vukovara u Gradskom vijeću rekao:

“Ovo je ‘pogođen’ interes europskog Vukovara, ovo je vraćanje stila grada koji je narušavan minulih 45 godina prodorom ‘istoka’.” (*Vukovarske novine* HI, 12.3.1997.: 4).

Rasprave koje su se vodile u prvim mjesecima 1997. godine pokazuju svu važnost interpretacija Vukovara kao europskog grada, te pojedinih objekata u kojima se posebno ističe povijesna hrvatska prisutnost na tom području.

U obnovu grada uključile su se i sve hrvatske županije, tako što je svaka financirala obnovu po jednog važnog gradskog objekta.

Što se tiče spomenika koji se nalaze u centru grada, a koji ne spadaju u rekonstrukciju predratnog naslijeđa, treba spomenuti spomenik prvom hrvatskom predsjedniku Franji Tuđmanu podignut na glavnom gradskom trgu, kao i veliki bijeli križ postavljen uz obalu Dunava u spomen na sve žrtve za slobodu Hrvatske, te spomenik žrtvama komunističkog režima koji se nalazi pored crkve Sv. Filipa i Jakova.

Ipak, promišljajući imaginarno pozicioniranje Vukovara jedan spomenik s obzirom na svoj položaj i značaj zaslužuje da mu se posveti naročita pažnja. Radi se o spomeniku Marku Maruliću koji je na dan grada, 3.5.2006. postavljen u središtu grada, ispred neobnovljene zgrade Radničkog doma.

Pri otvaranju spomenika istaknuto je da Marko Marulić kao “otac hrvatske književnosti” jako dobro pristaje Vukovaru jer su svi oni koji su poznavali Vukovar prije rata znali da Vukovar ima srednjoeuropsku tradiciju (*Vukovarske novine* HI, 5.5.2006.).

Otvaranju spomenika prisustvovao je i hrvatski premijer Ivo Sanader koji je i sam povukao paralelu između veličine Marulića i veličine Vukovara za hrvatski nacionalni identitet¹⁹.

Ono što pri tome igra važnu ulogu u povezivanju Marulića i Vukovara jest ideja osvajača s istoka kojima se Hrvatska može oduprijeti samo čuvajući svoj kulturni identitet odnosno potvrđujući se kao srednjoeuropska zemlja.

Podsjećajući na Pavličićev uvid da je Vukovar izabrao za život i širenje onaj najteži put, zapadni, Ivan Rogić upućuje na nerazdvojnost kulturno-imaginarnog pozicioniranja i opredjeljenja Vukovara i Hrvatske svojim zaključkom po kojem “baš kao i Vukovar, Hrvatska je živa zapadno.” (Rogić Nehajev, 1998.: 156)

¹⁹ Hrvatski premijer tom prilikom je istaknuo: “Vukovar je naša srednjoeuropska legitimacija, naša podunavska legitimacija i mi smo opstali i sačuvali kulturni i nacionalni identitet upravo preko ovakvih velikana, iako smo kroz povijest prolazili teška iskušenja.” (*Vukovarske novine* HI, 5.5.2006.).

c) Ritualna dimenzija

Potpisivanjem Erdutskog sporazuma, te postupnim povratkom pripadnika hrvatske etničke skupine u većem broju u grad posebnu pažnju privlače tri događaja koja se mogu obuhvatiti pod kategoriju ritualne izgradnje prostora. To su obilježavanje Dana sjećanja 18.11., obilježavanje adventskih svečanosti i obilježavanje Svetog Bone.

Obilježavanja Dana sjećanja predstavlja najznačajniji od triju navedenih događaja.

Od 2000. godine obilježavanje se oslanja na protokol koji definira Odbor za obilježavanje dana sjećanja. U odboru su predstavnici značajnih gradskih institucija te predstavnici udruga i crkve. Glavni program obilježavanja započinje ispred gradske bolnice, gdje učenici vukovarske gimnazije recitiraju prigodne tekstove. Nakon toga se formira kolona sjećanja koja kreće na put od pet i pol kilometara prema Memorijalnom groblju. Kolonu predvode vojnici sa zastavama te visoki državni predstavnici, 2008. godine to su bili predsjednik Republike i premijer, nakon kojih slijede branitelji, pa predstavnici različitih udruga koje predstavljaju povijesne vojske i nakon toga ostali građani.

Dolaskom na groblje polažu se vijenci i održava se misa za sve stradale. Obilježavanje Dana sjećanja predstavlja svojevrsno nacionalno hodočašće, budući da ljudi iz različitih dijelova Hrvatske tog dana dolaze u Vukovar prisjetiti se i odati počast poginulim vojnicima i civilima. Pretpostavlja se da je 2008. godine u mimohodu sudjelovalo gotovo 20 000 ljudi. Može se primijetiti da i sudjelovanje različitih grupa u svojim povijesnim uniformama kao što su Karlovačka grada, te sinjski alkari sugerira nacionalno jedinstvo. Također, svake godine se prihvaća slogan pod kojim se događaj odvija, a kojim se želi poslati poruka cijelog okupljanja. Godine 2008. kao slogan je izabran stih tamburaške pjesme "Vukovar je lijepa naša, Vukovar je moja Hrvatska". Ovim sloganom nastojalo se iznova potaknuti nacionalno jedinstvo te podsjetiti da su Vukovar branili i branitelji iz drugih dijelova Hrvatske, naročito iz Varaždina i Zagreba.

Prilikom obilježavanja adventskih svečanosti pažnju opet privlači ritualna povorka koja s bakljama u rukama prolazi centrom grada. Još od 1998. Gradski muzej Vukovar u suradnji s Franjevačkim samostanom organizira obilježavanje adventskih svečanosti. Tijekom četiri tjedna Adventa u Vukovaru se organiziraju brojne manifestacije u kojima se prikazuju tradicijske kulture, organiziraju izložbe, koncerti klasične glazbe i susreti s glumcima.

U Dvorcu Eltz gdje je smješten Gradski muzej značajni ljudi grada tijekom četiri nedjelje pale po jednu svijeću u adventskom vijencu. Običaj je tako postao da prvu svijeću u adventskom vijencu pali gradonačelnik grada.

Ono što je posebno važno jest da u svečanosti prve nedjelje došašća svi sudionici prolaze putem od crkve Sv. Filipa i Jakova do Gradskog muzeja i to s bakljama ili svijećama u rukama.

Tako kroz sam centar grada kroz Samostansku, Tuđmanovu i Županijsku ulicu sve do perivoja Dvorca Eltz prolazi kolona ljudi koja pronosi svjetlo ulicama grada. Svje-

tlo u rukama aktera simbolizira mir. Međutim ovo osvjetljavanje grada u kontekstu dočekivanja Božića možemo shvatiti i kao postupak ritualnog označavanja prostora u gradu koji je etnički izmiješan, ali i etnički polariziran. Njime se grad povezuje s kršćanskim i europskim svijetom.

Ravnateljica vukovarskog Gradskog muzeja, koja je i inicijatorica i jedna od ključnih ljudi u organizaciji ovog događaja, jednom prilikom je izjavila: "Za sve vrijeme dok smo bili u progonstvu shvatili smo koja je naša uloga. Zajedno sa stradanjem Vukovar je izgubio tragove baštine i veze s prošlošću, a to se dogodilo i s pojedincima. Sve manifestacije koje organiziramo vode stoga k jednom cilju; potvrđivanju nacionalnog, kulturnog i osobnog identiteta." (*Vjesnik*, 3.1. 2001.: 11)

Dakle, prostor u koji se povratnici vraćaju ne samo da je razoren fizički, on je i prazan u smislu da tek čeka da ga se iznova označava.

U procesu "postvarenja" identiteta, u kojem ključnu uloga igra označavanje prostora koji za grupu dobiva iznimnu važnost, treba navesti i obilježavanje dana Svetog Bone.

Priča o Sv. Boni je priča o rimskom vojniku koji je postao kršćanin te je stoga 260. godine pogubljen mačem. Papa Benedikt XIV. na molbu Josipa Jankovića, franjevca Vukovarca, dao je ostatke glasovitog viteza Bone, da bude prosvjetitelj i čuvar vukovarskog kraja. Tijelo je izvađeno iz grobnice u Rimu 1753. godine, da bi na kraju 1754. godine bilo dovezeno lađom koja je plovila Dunavom u Vukovar.

Povećanjem broja vjernika do kojeg dolazi u Hrvatskoj sa slabljenjem socijalističkog režima, te shodno tome jačanjem Katoličke crkve, proslave svetaca zaštitnika u različitim hrvatskim krajevima postaju značajni javni događaji (Mišetić, 2004.).

Kako je Franjevački samostan igrao veliku ulogu i pri pomoći povratka hrvatskog stanovništva u vukovarski kraj, ne čudi da se od 2005. godine organizira i svečana proslava u čast ovom, za vukovarske katolike, značajnog sveca.

Treba spomenuti da je odmah nakon ulaska u grad JNA i srpskih paravojnih postrojbi Sveti Bono bio na meti pljačkaša. Ipak, do uništenja ostataka sveca nije došlo neposredno po okupaciji grada, već se to dogodilo 1995. godine, kada su nepoznati počinitelji zapalili sarkofag u kojem je bio svetac, te je ostala sačuvana samo ruka i pepeo sveca.

Upravo ti ostaci sveca dočekuju se na dan 24. lipnja na obali Dunava kako bi se simbolički ponovio čin iz daleke 1754. godine kada je svetac prvi put donesen u Vukovar²⁰.

Značaj Svetog Bone je za Hrvate u ovom kraju sada veći nego što je prije bio slučaj jer se svetac ne doživljava više samo kao rimski mučenik nego i kao "vukovarski mučenik".

Ono što se na koncu može primijetiti u načinima kako povratnici hrvatske pripadnosti organiziraju obilježavanja u Vukovaru jest da ritualne povorke prolaze središtem grada, što ima za cilj stvaranje slike povezanosti prostora s događajem

²⁰ Posebnom dozvolom biskupskih vlasti, Sv. Bono se od 2004. godine slavi 24. lipnja, a ne 1. kolovoza, na dan njegove smrti, kako je to bilo ranije.

koji je za njih od izrazitog značaja (dan sjećanja), sa svecem zaštitnikom (Sveti Bono) i s vjersko-kulturnom praksom (adventske svečanosti).

ZAKLJUČAK

Slom režima u komunističkim zemljama Istočne Europe i kraj Hladnog rata otvorili su brojna pitanja pozicioniranja mnogih zemalja u novim geopolitičkim uvjetima. Iako postoje brojni radovi koji sugeriraju slabljenje granica u globaliziranom svijetu, pokazuje se da u nekim područjima svijeta granice dobivaju novu simboličku važnost (Morley, 2001.).

Dakako ratovi u bivšoj Jugoslaviji doveli su pitanje granica unutar te višenacionalne države u prvi plan. Miloševićeva ideja da se ne odcjepljuju republike nego narodi, što bi trebalo vrijediti svugdje osim na Kosovu koje predstavlja srpsku svetu zemlju, dovelo je do niza strategija opravdavanja zauzimanja nekog prostora. Slijedom toga i poslijeratna izgradnja prostora neminovno nosi u sebi interpretativni kompleks koji se sastoji od povezivanja prošlosti i sadašnjosti, ispunjavanja prostora značenjem, te njegovog postavljanja unutar širih geopolitičkih okvira.

Nakon vojnih sukoba 1991. godine srpska vojno-politička elita predstavila je grad Vukovar i okolno područje kao srpski sveti prostor. Za to se može navesti niz razloga. Između ostaloga, važnost takvog označavanja leži i u tome što je Republika Srpska Krajina gotovo čitavo vrijeme svog trajanja bila u stanju rata ili ratne pripravnosti pa je označavanje prostora kao svetog prostora moglo imati motivacijsku ulogu u obrani u ratu osvojenog područja. Kulturno-spomenička obnova grada funkcionirala je iznimno loše, budući da je područje velikim dijelom ovisilo o pomoći Srbije, tako da je nedostajalo sredstava koja bi se uložila u kulturne objekte i koji bi pomogli jačoj izgradnji kulturno-spomeničke baštine. Pa ipak, u godinama "euforije" nakon ratnog uspjeha pokazao se i određen zastoj u komunikaciji između Srbije, odnosno ostataka tadašnje Jugoslavije, te pobunjenih Srba s okupiranih hrvatskih područja, što je utjecalo na to da predviđena obnova zapravo stalno biva odgađana.

S druge strane u Hrvatskoj se nakon 1991. godine pojavljuje čitav niz knjiga, monografija i članaka koji prikazuju Vukovar kao, kako glasi naslov jedne monografije, vjekovni hrvatski grad na Dunavu. Također, već u izgnanstvu s radom nastavljaju institucije kao što su Muzej grada Vukovara, te se započinje s izdavanjem *Vukovarskih novina*. Te inicijative predstavljale su nastojanja da se ne pristane na gubitak ovog prostora, odnosno da se pokaže opravdanost njegovog povratka u sastav Republike Hrvatske, te povratka nesrpskog stanovništva u grad. U godinama povratka pripadnika hrvatske etničke pripadnosti u Vukovar u prvi plan dolazi kulturno-spomenička izgradnja prostora. Vukovar je tada dominantno predstavljen kao grad koji pripada europskom kulturnom kontekstu i u tom smislu označava granicu s "istokom"²¹. Istok se prije svega određuje kao Balkan te se tako Vukovar ogleda

²¹ U monografiji o Vukovaru izdanoj 1994. godine jedan od autora piše: "Ipak, tu su se kroz stoljeća dodirivala zapravo dva različita svjetonazora: europski (napose srednjoeuropski) ili

kao dobar primjer dominantnog političkog diskursa devedesetih po kojem je cilj odvajanja Hrvatske od Jugoslavije i bijeg od Balkana u koji je bila nesretno uvučena²². U tom smislu kroz Vukovar se ogleda i problem Jugoslavije, koja u hrvatskoj javnosti biva problematična po svojim posljedicama, prvenstveno ratnim, ali i imaginarnom pozicioniranju Hrvatske u red balkanskih zemalja²³. Obilježavanje Sv. Bone kao kršćanskog mučenika, adventskih svečanosti kao prvenstveno kulturnog pa onda i vjerskog događaja, te podizanje spomenika kao što je onaj Marku Maruliću, ali i definiranjem same arhitektonske jezgre grada, stvara se slika Vukovara kao granice, ne samo obične državne granice, već prvenstveno kao kulturne granice.

LITERATURA

- Appadurai, A. (2008.) *Strah od malih brojeva*. Beograd: Biblioteka dvadeseti vek.
- Assman, A. (2002.) *Rad na nacionalnom pamćenju*. Beograd: Biblioteka dvadeseti vek.
- Berger, P. i Luckmann, T. (1992.). *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb: Naprijed.
- Connerton, P. (2004.) *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Antibarbarus.
- Fabietti, U., Malighetti, R., Matera, V. (2002.) *Uvod u antropologiju. Od lokalnog do globalnog*. Beograd: Clio.
- Feletar, D. (1994.) „Vukovar u Europskom i Hrvatskom prostoru“. U: *Vukovar – vjekovni Hrvatski grad na Dunavu*. Str. 14-23.
- Gulan, B. (1996.) *S obe strane pakla*. Novi Sad: Stylos.
- Hram Sv. Oca Nikolaja u Vukovaru. Stradanje i obnova* (1995.). Vukovar.
- Judah, T. (2003.) *Srbi. Historija, mit i razaranje Jugoslavije*. Beograd: Dan Graf.
- Karač, Z. (2004.) „Tragedija urbane baštine Vukovara“. U: *Vukovar '91. Međunarodni odjeci i značaj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Str. 125-135.
- Karač, Z. (2007.) „Arhitektura Hrvatskog doma u Vukovaru“. U: *Hrvatski dom u Vukovaru*. Vukovar: Tiskara Soldo. Str. 53-60.
- Kardov, K (2002.) „Od politike razlika do politike prostora: posljedice rata na društveni život u Vukovaru“. *Polemos* 5(1-2): 99-115.

katoličko protestantski sa zapada, te balkanski (napose bizantinski ili srpski) ili pravoslavni s istoka. Na takvom geografskom i civilizacijskom razmeđu upravo je Vukovar svojom najnovijom kalvarijom postao vrelištem savjesti čovječanstva: herojske obrane branitelja i mučenička tragedija žitelja Vukovara u sadašnjem nametnutom ratu (1991/1993.g.) najrječitija su potvrda i apoteoza njegovog vjekovnog značenja.“ (Feletar, 1994.: 14)

²² Ivo Sanader, sadašnji premijer Republike Hrvatske, 1996. godine izjavljuje da “Hrvatskoj nije mjesto na Balkanu” (Rihtman-Auguštin 2000.: 214). Sanader je tu izjavu ponavljao više puta, dodajući i da je Balkan Hrvatskoj susjedna regija.

²³ Zanimljivo je primijetiti da je u Splitu jedna od najznačajnijih ulica za vrijeme Jugoslavije nosila naziv Balkanska ulica, te da je sada preimenovana u Vukovarsku ulicu.

- Kardov, K. (2006.) *Reconstructing Community, Recreating Boundaries. Identity Politics and Production of Social Space in Post-War Vukovar*. Trondheim: Trondheim Studies on East European Cultures and Societies.
- Kenney, P. (2007.) *Breme slobode. Istočna Europa nakon 1989. godine*. Zagreb: Srednja Europa.
- Lukes, S. (1975.) „Political ritual and social integration“. *Sociology* 9 (2): 289-308.
- Mirković, A. (1997.) *91,6 MHZ. Glasom protiv topova*. Zagreb: Algoritam.
- Mišetić, A. (2004.) *Gradski rituali*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mišin, V. (1998.) *Erdutska krivulja mira*. Zagreb: Naprijed.
- Morely, D. (2001.) „Belongings: Place, space and identity in a mediated world“. *European Journal of Cultural Studies* 4 (4): 425 - 448.
- Pavličić, P. (2007.) *Vukovarski spomenar*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Petrović, I. (1996.) *Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Od vijeća do republike*. Novi Sad: IP "CVETNIK".
- Popov, N. (2002) „Traumatologija partijske države“ U: *Srpska strana rata*. Beograd: Semizdat B92. Str. 117-145.
- Rihtman-Auguštin, D. (2000.) *Ulice moga grada*. Beograd: Biblioteka dvadeseti vek.
- Rogić, I. (1993.) „Vukovar '91. i hrvatski nacionalni identitet“. *Društvena istraživanja* 2 (2-3): 501-521.
- Rogić Nehajev, I. (1998.) *Smaragdni brid. Vukovar 91. i hrvatski nacionalni identitet*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Runtić, D. (1994.) *Rat prije rata*. Vinkovci – Vukovar.
- Sillber, L. i Little, A. (1996.) *Smrt Jugoslavije*. Opatija: Otokar Keršovani.
- Skoko, B. i Bagić, D. (2007.) „Image Vukovara u hrvatskoj javnosti – 15 godina nakon stradanja“. U: *Vukovar - hrvatska baština i perspektive razvoja*. Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Str. 167-181.
- Smith, D.A. (1999.) *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: University Press.
- U Vukovar za istinu i pravdu. Hodočašće vukovarskim žrtvama 1991.-2007.* (2007.), Osijek: Glas Slavonije.
- Živić, D. (2006.) *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije*. Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Živić, D. (2008.) „Posljedice srbijanske agresije kao odrednica poslijeratne obnove i razvitka Vukovara“. *Društvena istraživanja* 17(1-2): 27-50.
- Žunec, O. (1998.) „Rat u Hrvatskoj 1991.-1995. Prvi dio: uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja“ *Polemos* 1(1): 51-89.
- Žunec, Ozren (2007.) *Goli život 1 i 2*. Zagreb: Demetra.
- Winter, J. (1995.) *Sites of memory, sites of mourning*. Cambridge: University Press.

OSTALI IZVORI

Vukovarske novine – srpsko izdanje (1992.-1997.).

Vukovarske novine – hrvatsko izdanje (1992.-2008.).

Vjesnik, 3.1.2001.

CONSTRUCTION OF THE POSTWAR SPACE: SYMBOLIC CONSTRUCTION OF VUKOVAR

Mateo Žanić

Summary

Enormous destruction took place in Vukovar in the 1991 aggression on the Republic of Croatia. This paper shows the key aspects of its reconstruction, first done by the Serbs and subsequently by the Croats. The aim of the paper is to analyse the images of the town seen as an ethnoscape, the way of the reconstruction of culture-related objects and monuments was carried out, and the different scenarios of commemorating events. The outcome indicates that the area was predominantly regarded as a holy Serbian land during the period of Serbian occupation, whereas it was regarded both as a Hero Town after it has been reintegrated into the legal system of the Republic of Croatia, and as the town which has the symbolic role of a border to Eastern Culture due to its characteristics of a Central European town.

Keywords: Space, Vukovar, Ethnoscape, Ritual, National identity